

ИСТОРИЯ

УДК 392.390

DOI: 10.52754/16947452_2022_4_118

**КЫРГЫЗДАРДЫН САЛТТУУ КИЛЕМ ТОКУУ ӨНӨРҮНҮН
ТАРЫХЫНАН***Сатыбалдиева Чыныхан Топчубаевна, к.и.н., доцент*
chynyhan@bk.ru*Ош мамлекеттик университети,
Ош, Кыргызстан*

Аннотация. Бул макалада түктүү токулган килем материалдык маданияттын тенденцияларын үйрөнүү үчүн мыкты булак катары каралат. Килем жасоонун технологиялык аспектилери жана декоративдик комплекстерин семиотикалык мааниси изилдөө үчүн артыкчылыктуу маселелердин бири. Салттуу материалдык жана руханий маданияттын ажырагыс бөлүгү болуп объективдүү дүйнөнүн прикладдык жана ошол эле учурда эстетикалык өнүгүүсү менен байланышкан элдик-декоративдик прикладдык искусство алдынкы орунду ээлеп турат. Килем токуу өнөрү колдонмо искусстводо этностук топтордун көркөм экспрессиясынын бир түрү катары белгиленет. Ар бир жеке маданий компонентте болуп жаткан процесстерди жана кубулуштарды талдоо бүтүндөй коомдун маданиятынын өнүгүү тенденциясы жана абалы жөнүндө бирдиктүү сүрөттү калыбына келтирүү үчүн зарыл шарт болуп саналат.

Ачык сөздөр: маданият, килем, салт, килем токуу өнөрү, колдонмо искусство, кол өнөрчүлүк, ичкилик уруулары, тарыхый булак.

ИЗ ИСТОРИИ ТРАДИЦИОННОГО КОВРОТКАЧЕСТВА КЫРГЫЗОВ*Сатыбалдиева Чыныхан Топчубаевна, к.и.н., доцент*
chynyhan@bk.ru*Ошский государственный университет
Ош, Кыргызстан*

Аннотация. В данной статье рассматривается тканый ковер как отличный ресурс для изучения тенденций материальной культуры. Технологические аспекты ковроделия и семиотическое значение декоративных комплексов являются одними из приоритетных вопросов для исследования. Как неотъемлемая часть традиционной материальной и духовной культуры народно-декоративно-прикладное искусство, связанное с прикладным и одновременно эстетическим освоением предметного мира, занимает ведущее место. Отмечается ковроткачество как форма художественного самовыражения этносов в прикладном искусстве. Анализ процессов и явлений, происходящих в каждом отдельном компоненте культуры, является необходимым условием восстановления единой картины тенденции развития и состояния культуры общества в целом.

Ключевые слова: культура, ковер, традиция, ковроткачество, прикладное искусство, ремесла, племена ичкилик, исторические источники.

FROM THE HISTORY OF TRADITIONAL KYRGYZ CARPET WEAVING

*Satybaldieva Chynykhan Topchubaevna, candidate of historical sciences,
associate professor
chynyhan@bk.
Osh State University,
Osh, Kyrgyzstan*

Abstract. *This article examines the woven carpet as an excellent resource for studying trends in material culture. Technological aspects of carpet making and the semiotic significance of decorative complexes are among the priority issues for research. As an inseparable part of traditional material and spiritual culture, folk-decorative applied art, which is connected with the applied and at the same time aesthetic development of the objective world, occupies a leading place. Carpet weaving is noted as a form of artistic expression of ethnic groups in applied arts. Analysis of the processes and phenomena occurring in each individual cultural component is a necessary condition for restoring a unified picture of the development trend and state of the culture of the society as a whole.*

Keywords: *culture, carpet, tradition, carpet weaving, applied arts, handicrafts, ichkilik tribes, historical sources.*

Киришүү. Кыргызстандагы салттуу килем жана килем жасалгаларын изилдөө жана аларды заманбап искусствого киргизүү аймактын элдеринин заманбап маданиятын өнүктүрүүгө өбөлгө болот.

Кыргыз элинин маданияты менен тыгыз байланышта болгон килем токуу өнөрү көптөгөн муундардын талыкпас эмгегинин эбегейсиз тажрыйбасын камтыйт, ошондуктан бүгүнкү күнгө чейин элдердин каада-салттарынын казынасы болуп өз маанисин жоготпой келет, заманбап искусство ушул жерден чыгып, кыргыздардын прикладдык чыгармачылыгын көркөм чагылдыруунун мыкты каражаты катары каралып өз **актуалдуулугун** арттырып келет. Бул байланыш салттуу көркөм искусствонун бардык түрлөрүндө, атап айтканда килемдерде да өз көрүнүшүн табат. Макаланы изилдөөнүн негизги **максаты** кыргыз элинин салтуу килем токуу тенденцияларын, килем буюмдарын токуу ыкмаларын, жасалгалоо жана алардын семантикасына этнографиялык анализ берүү .

Изилдөө каражаттары жана ыкмалары. Салттуу килем токуу маданиятынын жана каада-салтынын өзгөчөлүктөрүн аныктоо үчүн, ошондой эле кыргыздардын башка элдер менен этногенетикалык жана этномаданий мамилесин изилдөө негизги максаты болуп, этномаданиятты изилдөө үчүн баалуу булак катары каралат. Эгер килем токуу салтынын башатына кайрыла турган болсок, анда 1949-жылы Улаган бөксө тоосундагы Пазырык

бейитинен дээрлик бүтүн токулган килем табылган. Ал эми азыркы Монголиянын аймагында дагы бир токулган килем, тагыраак айтканда, токулган түктүү килемдин калдыктары табылды. Бул укмуштуудай табылгалар I-миң жылдыктын ортосунда адамдын кол эмгегинен жаралгандыгы илимий дүйнөдө сенсация жаратты деп айта алабыз. Бул теманы окуп үйрөнүү мезгилинде негизги теориялык жана эмпирикалык изилдөө методдорун колдонулуп тарыхый-салыштырмалуулук принциптери сакталды.

Негизги бөлүк. Дээрлик Борбордук Азиядагы токулган килем жөнүндө белгилүү эмгектер бар. Алар аркылуу XIX кылымдын аягы - XX башында кыргыз килемдери жөнүндө да маалыматтар белгилүү боло баштаган. Алардын бири А.А.Боголюбовдун түзгөн альбому болуп саналат.

Автор өзүнүн бул эмгегинде токулган килемдердин кенири коллекциясына токтолгон жана илимий эмгегинин 2-таблицасында 4 чакты килемдин сүрөтүн чагылдырган. Айрыкча Боголюбов Фергана өрөөнүндөгү Андижандагы кыргыздардын анын ичинен ичкилик урууларынын (кыпчак жана кыдырша) килем токуучулук өнөрү менен алектенгенин баса белгилеген. Демек кыргыз элинин килем токуу өнөрү эзелтеден калыптанган байыркы кол өнөрчүлүк экендигин маалымдаган [1].

Кыргыз элине тааныдык болгон килемдери жөнүндө А. Фелькерзам өз эмгегинде жазып калтырган. Автордун баамында килем токуу өнөрү негизинен ичкилик урууларына гана таандыктай айтылат. Андан тышкары А. Фелькерзам килем менен алектенген Орто Азия элдеринин тарыхы жана жайгашуусу, килемдердин түрлөрү жана материалдары жана жасоо техникасына кенири токтолуп кеткени менен өзгөчөлөнгөн.

Килемдерди классификациялап жатып, окумуштуу Фергана чөлкөмүндөгү Андижан жана Ош уезддеринин уруулары килем токуунун чеберлери экенин тастыктап кетет. А. Фелькерзам Чыгыш Туркестандагы кашгар килем ошол жерде жашаган жергиликтүү кыргыздар токуган деп тыянакка келген. Кыргыз килем буюмдарын чыгарууга арналган кийинки изилдөө - барон А. Фелькерзамдын эмгеги. Ал кыргыз килемдерин түздөн-түз изилдөөчү жана ичкилик урууларынын, Анжиян жана Фергана аймактарынын килем токуусун кылдат изилдеген [2].

Ал эми орус окумуштуусу В.К. Розвадовский атайын кустардык өндүрүш менен кол өнөрчүлүктүн жана искусствонун айрымачылыгын териштирип кеткен. Кустарь (буюмду жасаган уста) буюмду жасап жатканда кардардан көз каранды болгон эмес, анын жасаган эмгегинде көркөм инстинкт негизги ролду ойногон. Кустарь – бул өзүнүн жасаган буюмунунун

кардары белгисиз болгон, ал атайын стандартка ылайык товар жасаган эмес, анын жасаган буюму ой – чабытынан маанайынан жараша иштелип чыккан.

Ал эми кол өнөрчүлүк менен алектенген адам атайын кардарлар үчүн иштешет. Алар кардардын суроо–талабына жана табитине жараша буюмдарды жасашат. Ошондуктан, бул жерде атайын чыгармачылыкка жол тосулуп, кардардын табити менен чектелүү байкалат. Килем токуучулук өнөрүндө да кээ бир кустарлык элементтер сакталып калган жана бул килем токуу өнөрү ушул күнгө чейин өзүнүн актуалдуулугун сактап келе жатат.

В.К. Розвадовский азыркы Өзбекистандагы Андижан областындагы Айым кыштагындагы кыргыздардын килем токуу салтын изилдөөгө алган. Ал жердеги кыргыз аялдарынын килем токуу процессине активдүү катышкан деп белгилеп кеткен. Бул айылдын айланасындагы Чангы-таш, Ак-мечит, Дардак, Лук-Казаткусу келсе деген аймактарда аялдар килем өндүрүү чарбасы менен алектенишкен. Бул жердин эли килем токуткусу келсе чебер аялдарды жалдап токутушкан. Розвадовскийдин ою боюнча килем токуучулук өнөрүн аркалагандар бул жерде негизинен кыргыз аялдары болушкан [3].

Жыйынтыктар жана талкуулар. Кыргыздар беш түрдүү малды асырап багышкан: кой, эчки, ийри мүйүздүү мал, жылкы жана төө. Айрыкча майда жандыктарды көп кармашкан. Кой жаныбарынын бир эле түрүн аздектеп багышкан, ал кыргыз кою деп аталган. Бул койдун өзгөчөлүгү куйруктуу болгон, эттүү жана куйруктуу келип кыргызга белгилүү болгон орус жана калмак койлорунан алда канча көлөмдүү болушкан, бирок, жүнү анча майын болбогонуна карабай кыргыз аялдары жүн сырьесунан ар кандай тиричиликке жарамдуу болгон кийиз, өрмөк, килемдерди жасашкан. В.В. Радловдун айтышы боюнча жүндөн ийрилген жиптерди түштүк кыргыздары жана Ташкент кыргыздары гана жасашкан [4].

Килем токууда эчкинин жүнүн да кеңири колдонулганы тууралуу илимий басылмаларда айтылып келет. Кыргыздар кыргыз эчкиси деп аталган эчкинин да бир эле түрүн асырашкан. Ошол мезгилде кыргыздарга маалым болгон орус эчкисине караганда көлөмү боюнча кичинерээк болгон. Ал эми жүнү орточо узундукта болуп, сапсагай жана катуу келген. Аны килемдерге иштетишкен. Айрыкча килем буюмдардын чачысына жана таар килемдерине да жумшашкан.

Күздүн жылуу күндөрүндө койлорду суудан айдап өтүшкөн, мунун натыйжасында койлордун жүндөрү кыйла тазарган, андан кийин алардын жүнүн кыркууга киришишкен. Жүндү кыркуу баарыны эле колунан келе берген эмес. Атайын жүн кыркууга аламдарды башкача айтканда

кыркмачтарды жардамга чакырышкан. Аларга атайын кыркуу акысын төлөп беришкен. Кээ бир кыркмачтар абдан тажрыйбалуу болгондуктан, койдун куйругунан баштап буттарынан, мойнуна чейин кайчыны чыгарбай кыркып бүтөт. Ал эми кыркылган жүн болсо койдун терисиндей эле абалда болот. Туура кыркылган жүндүн ийрилген жиптердин сапаты көз каранды болгон.

Андан тышкары П.Толстойдун изилдөөлөрүнө таянсак, Орто Азиядагы элдердин ичинен сарттар менен тажиктер килем токуучулук менен алектенишкен эмес. Негизинен кыргыздар жана өзбек, түркмөн элдери гана килемди токуу өнөрү менен алектенгендигин баса белгилейт. Мында колунда бар киши созсүз үйүндө килем токуткан. Килем токуу процесси татаал болгондуктан, көп каражатты жана кыймыл аракет жетишээрлик болуу керек, андан тышкары атайын килем учун темир кайчылар жана тыт жыгачынан жасалган токмоктор чоң ролду ойногон [5].

Орус элинин дагы бир окмуштуусу М. Достоевский да Орто Азиянын килемдерин классификациялап, категорияларга бөлүп кеткен. Айрыкча мусулмандардын токуучулук өнөрүнө көңүл бурган [6].

Улуу окумуштуу Д.Н. Логофет да Орто Азиядагы килем чарбасына токтолуп кеткен. Айрыкча түркмөндөрдүн жашоосу жана этникалык тарыхы жана алардын чарбасы, кол өнөрчүлүгүн изилдеген [7].

Коло жана алгачкы темир мезгилдеринде токуучулук өнөрү өнүгүп ал кездеги эстеликтерде керамикалык ийрүүчү дөңгөлөктөр жана керамикалык токуу деп аталган үлгүлөр көп кездешкен. Кыргызстанда коло дооруна таандык археологиялык жайлар жөнөкөй станоктордун бар экендигинин ишенимдүү далилдерин тапты. Ошол эле учурда, жергиликтүү токуучулар кездемелерди боёну өздөштүрүшкөн, ал эми бул көрүнүш антикалык мезгилде бойоонун жогорку деңгээли жөнүндө кабарлайт [8].

Кыргыздар баланы эрезеге жеткирип, үйлөп-жайлап анан өзүнүн тиричилигин улантып кетишине атасы милдеттүү түрдө көмөктөшкөн. Бул максатта ата баласына үй салып, малдын уй, кой, жылкысынан энчилеп берген. Н.И. Городековдун бул боюнча : “На отца лежит забота о снабжении каждого сына калымом и наделом энчи”-деп жазган [9]. Ошол эле учурда уул баланын энеси да “атаганым бар эле” деп өз колу менен токуган килемин салт катары ар бир баласына энчилеп тартуу кылган.

Корутунду. Макаланын жыйынтыгында килем токуу өнөрү кыргыздардын эн эле байыркы кол өнөрчүлүгүнүн бир түрү катары каралат. Анткени бир нече илимий эмгектерде кыргыздардын килем токуу өнөрү жөнүндө теориялык маалыматтар камтылган. Салттуу килем токуу өнөрү

кыргыздардын материалдык жана руханий маданиятын чагылдырган уникалдуу колдономо искусствонун бир түрү катары каралат.

Адабияттар

1. Боголюбов А.А. Ковровые изделия Средней Азии из собрания, составленного А.А.Боголюбовым, вып. 1-1. СПб, 1908-1909.
2. Фелькерзам А. Старинные ковры Средней Азии, “Старые годы” 1914, октябрь-декабрь, 1915, июнь
3. Розвадовский В.К. Опыт исследования гончарного и некоторых кустарных промыслов в Туркестанском крае. Ташкент.: 1916 г.- 51с.
4. Достоевский М. Старина и Быт Средней Азии. Культурная сокровище России. Издание. Т-ва. “Образование”. Москва. 1917.С. -62
5. Радлов В.В. Из Сибири: Страницы дневника (пер. с нем.). – М.: Наука, 1989. – 749 с.
6. Логофет Д.Н. На границах Средней Азии. Книга 2. Русско-Афганская граница Москва.”Книга по требованию” Изд. В. Березовский. С.Петербург. Колокольная улица.14. 1909 г. С-245] 147.-149 стр. Материальная культура народов Средней Азии и Казакстана. Институт этнографии имени Н.Н. Миклухо-Маклая. Наука, 1966. С-170
7. Пилий Толстой. Жизнь и Быт Средней Азии. 1915-г.
8. Латышев В. Известия древних писателей в Скифии и Кавказе. Т. 1. СПб, 1890. С. 7.)
9. Н.И.Городеков. Киргизы и каракиргизы Сырдарьинской области. Том 1. Юридический быт. – Ташкент. Типо-литография С.И. Лахтина, Романовская улица.1889 год. –С. -43:45)